

איכה ה- איכה או אייכה?

יגאל יערן ועקיבא המאירי

מבוא

מאז ומתמיד, בני האדם מתקשים להתמודד עם אובדן וכאב. אנו מקדישים מאמץ למנוע מעצמנו סבל, ולהגן על עצמנו מפני סכנות של אובדן. כיחידים וכחברה אנו נוקטים אמצעי זהירות כדי לדאוג, שבמידה ואסון אכן יתרחש- הכאב בעקבותיו יהיה קטן ככל האפשר. אפשר לומר שבני אדם מעצבים את אורח חייהם במטרה להימנע מהתמודדות עם תחושות קשות של אובדן. ולמרות זאת, אסונות אכן מתרחשים, ואנשים נדרשים להתמודד איתם. התיאור המובא בפרק ה בספר איכה ייבחן כאן כדוגמא לדרכי ההתמודדות של אנשים במצבי אסון.¹

כיצד להתמודד עם אסון?

ישנן דרכים רבות להתמודד עם מצב של משבר אישי או קולקטיבי. בתוך מגוון זה, אפשר לדבר, בהכללה, על שני אופני התמודדות מנוגדים. מצד אחד, ישנם אנשים המתמקדים בכאב ובסבל, ומתוך כך, לעיתים קרובות, גם בשיח של האשמה. הם מבקשים למצוא אשם חיצוני שאפשר לתלות בו את האשמה למצב הבלתי אפשרי. מאידך, ישנם אנשים הבוחרים להתמקד פחות בכאב של ההווה ומנסים להבין כיצד הם הגיעו למצב זה וכיצד יוכלו למנוע את הישנותו בעתיד. אנו נשאל כאן, איזו התמודדות עולה מן הקינה המופיעה באיכה פרק ה, האם יש בו הטחת אשמה באחרים, או דווקא לקיחת אחריות, ניסיון לברר את הסיבות שהביאו למצב ורצון לשינוי פנימי שימנע את הישנות המצב בעתיד? המאמר עוסק בבחינת שתי תגובות אלו, שלכאורה יכולות להימצא שתיהן במילה הפותחת את המגילה: **איכה?** - איך זה קרה לנו (שאלה של רחמים אישיים וניסיון למצוא אשמים) או **אייכה?** - שאלה המופנית לאלוהים מתוך רצון לשוב אליו (כלומר הכרה בחטא וניסיון לחזור בתשובה).

על מה בעצם בוכים?

כאשר קוראים את פרק ה במגילת איכה ומחפשים תשובה לשאלה זו, אנו מוצאים פסוקים רבים המפרטים ומתעכבים דווקא על הסבל האישי, הייסורים, ותחושת האין האונים:

¹מתוך הפתיחה: Robin A. Parry, "Lamentations", Eerdmans Publishing, Cambridge, 2010, pp.3-1

- העבר הטוב מול ההווה העגום:

זָכַר ה' מָה-הָיָה לָנוּ, הַבֵּיט (הַבִּיטָה) וּרְאָה אֶת-חֲרָפְתָנוּ, יַעֲזֹרֵנוּ כְּתַנּוֹר נִכְמְרוּ, מִפְּנֵי זִלְעָפוֹת רָעַב (פס' 1). הרטום² בפירושו למגילת איכה, טוען שניתן להבין את המילים הראשונות של הפרק (זָכַר ה' מָה-הָיָה לָנוּ) לא כבקשה של העם מאלוהים לזכור את הכאב שהם עוברים, אלא כבקשה מאלוהים לזכור את מצבם הטוב בימי קדם, ולהשוות מצב זה למצב חרפה היום.

זָקְנִים מְשַׁעַר שְׁבֵתוֹ, בַּחֲוָרִים מְנַגְּינְתָם (פס' 14). דרך הדגשת העובדה, שהזקנים שנהגו לשבת בשער, כלומר המנהיגים ששפטו את העם, כבר אינם יכולים למלא את תפקידם מחמת הסבל והייסורים- מבליט המשורר, מלבד הסבל הפרטי שמגולם בעצב של הבחורים, גם את הסבל שנובע מהתפוררות החברה ומוסודותיה.

- צער על הרכוש הגנוב:

נִחַלְתָנוּ נְהַפְכָה לְזָרִים, בְּתִינּוּ לְנִכְרִים (פס' 2).
מִימֵינוּ בְּכֶסֶף שְׁתִּינוּ, עֲצִינוּ בְּמַחִיר יָבֵאוּ (פס' 4)
פסוקים אלו מבטאים לא רק את הכאב על אובדן הרכוש, אלא גם את תחושת ההשפלה שאותו רכוש עבר לידי של האויב השנוא. הבתים, לא רק שאבדו, אלא שכעת יושבים בהם נוכרים. לא רק שאנו נמצאים במצב של צמא וקור, אלא שאת המים והעצים להסקה שלנו אנו נאלצים לקנות בכסף מהאויב.

- מוות וייסורים:

יְתוּמִים הָיִינוּ אֵין (וְאֵין) אָב, אֲמַתִּינוּ כְּאֶלְמָנוֹת (פס' 3).
נָשִׁים בְּצִיּוֹן עָנוּ, בְּתֵלֶת בְּעָרֵי יְהוּדָה (פס' 11).
שָׂרִים בְּיָדָם נָתְלוּ, פְּנֵי זָקְנִים לֹא נִהְדָּרוּ (פס' 12).
בַּחֲוָרִים טָחוֹן נָשְׂאוּ, וּנְעָרִים בְּעֵץ כָּשְׁלוּ (פס' 13).
המשורר מדגיש את אכזריות האויב, שלא חס אף על החלשים בחברה: הנשים שעונו, הזקנים שהושפלו ונתלו, והבחורים הצעירים שאולצו לעבוד בעבודות כפייה כדוגמת נשיאת המוטות המחוברים למטחנה.

חשוב לשים לב לביטוי " כְּאֵלֵּי מְנוֹת", שדרכו מביע המשורר לא רק את העובדה שהנשים איבדו את בעליהן, אלא את המצב הרגשי שאותו הוא מדמה למצב של אלמנות.

- תחושת נרדפות:

עַל צְוָארֵנוּ נִרְדָּפְנוּ, יִגְעֵנוּ לֹא (וְלֹא) הוֹנַח-לָנוּ. (פס' 5).

עֲבָדִים מְשֻׁלוּ בָנוּ, פִּרְקֵי אֵין מִיָּדָם (פס' 8).

בְּנַפְשֵׁנוּ נָבִיא לַחֲמֵנוּ, מִפְּנֵי חֶרֶב הַמְדַבֵּר (פס' 9).

התיאור מתעכב לא רק על מצב הסבל הפיזי, אלא גם על תחושת הנרדפות וההשפלה. גם לאחר החורבן אין האויבים מניחים להם לנפשם. הללו נאלצים לסכן את נפשם כל יום מחדש כדי להשיג מצרכים החיוניים לקיומם.³

הקינה באיכה ה מציגה את הצער הגדול, את תחושת הנרדפות המתמדת, ואת המצב העגום של המקוננים מול המצב הטוב שהיה להם. בהמשך, המוקד מוסב מההיבט האנושי והחברתי לצער על אובדן המקום הקדוש לעם והקשר עם אלוהים:

- חורבן הבית:

שַׁבַּת מְשֻׁשׁ לְבָנוּ, נִהַפֵּךְ לְאַבֵּל מְחֻלָּנוּ. נִפְלָה עֵטְרַת רֵאשֵׁנוּ אוֹי-נָא לָנוּ כִּי חֲטָאנוּ. **עַל-זֶה הָיָה דָוָה לְבָנוּ עַל-אֵלֶּה חָשְׁכוּ עֵינֵינוּ. עַל הַר-צִיּוֹן שִׁשְׁמָם שׁוֹעֲעִלִים הִלְכוּ-בוּ** (פס' 15-18). את הפסוקים הללו ניתן לקרוא כמכוונים לחורבן בית המקדש. גם את פסוק 15 (שַׁבַּת מְשֻׁשׁ לְבָנוּ, נִהַפֵּךְ לְאַבֵּל מְחֻלָּנוּ) ניתן לקרוא כרמז לבית המקדש שִׁמְחוּ אֶת-יְרוּשָׁלַם וְגִילוּ בָהּ כָּל-אֶהְבִּיָה שִׁישׁוּ אֶתְהָ מְשֻׁשׁ כָּל-הַמְּתַאבְּלִים עָלֶיהָ וגם לפי תהלים מ"ח, 3: יִפֶּה נוֹף מְשֻׁשׁ כָּל-הָאָרֶץ הַר-צִיּוֹן יִרְכָּתִי צִפּוֹן קִרְיַת מֶלֶךְ רַב. המילה "משוש" בהקשרה מלמדת כי הפסוקים באיכה מזכירים את חורבן המקדש.

בעוד שהאסון האישי של התושבים מפורט באריכות, כפי שראינו בפסוקים 1-5, 8-9, 11-13, האסון הלאומי והדתי מוזכר בקצרה, ואף על פי כן המשורר מדגיש שעליו מוסב עיקר הקינה.

³ רש"י, איכה ה: 9

"על זה..." , "על אלה..." , "על הר ציון..." - בפסוקים אלו המשורר מצביע שלוש פעמים דווקא על האסון הדתי של חורבן בית המקדש כאסון הגדול ביותר, והחזרה הסגנונית המשולשת של המילה "על" מחזקת אמירה זו.

האשמה או לקיחת אחריות?

האם האבל המתואר בפרק משקף התמקדות בחיפוש אחר אשמים, או ניסיון ללקיחת אחריות והכאה על חטאה? ייתכן וניתן למצוא כאן ביטוי לשתי הדרכים הללו.

מצד אחד, אנו קוראים: אַבְתִּינוּ חָטְאוּ אִינָם (וְאִינָם), אֲנַחְנוּ (וְאֲנַחְנוּ) עֲוֹנֹתֵיהֶם סָבְלָנוּ (פס' 7) – משמעות האמירה היא, שאת האחריות למצב הקשה יש לתלות בגורם אחר מאשר בסובלים. בעצם, אנו מוצאים פה האשמה ואולי אפילו התרסה.

באופן דומה ניתן להסביר את דברי הפסוק: מְצַרִּים נָתַנוּ יָד, אֲשׁוּר לְשָׁבַע לָחֶם (פס' 6) - כמכוונים לחטאו של צדקיהו, אשר הפר את דברו של אלוהים, וחטאו שלו הוא הסיבה לסבלנו שלנו: וּבָזָה אֶלֶּה לְהַפֵּר בְּרִית וְהִנֵּה נָתַן יָדוּ (יחזקאל י"ז 18). ייתכן והביטוי "נתנו יד" מכוון למעשה צדקיהו- שחטא בכך שלא הקשיב לנביא וסמך על הברית הצבאית עם מצרים.⁴

דוגמא נוספת להטלת אשמה ניתן למצוא גם בסיום הפרק: כִּי אִם-מָאֵס מְאֹסְתָנוּ, קִצְפֹת עֲלֵינוּ עַד-מָאֵד (פס' 22) – דברים אלו מכוונים הפעם לא כנגד האבות, ולא כנגד המנהיגות, אלא כנגד אלוהים עצמו. ייתכן ויש כאן רמיזה לתפיסה דתית שהיתה רווחת בעם, כדוגמת זו המצויה בספר ויקרא: וְאֶף-גַּם-זֹאת בְּהִיוֹתָם בְּאֶרֶץ אֲבֹתֵיהֶם, לֹא-מְאֹסְתִים וְלֹא-גְעֵלְתִים לְכַלְתָּם--לְהַפֵּר בְּרִיתִי, אַתֶּם: כִּי אֲנִי ה' אֱלֹהֵיהֶם. וְזָכַרְתִּי לָהֶם בְּרִית רַאשֵׁינִים: אֲשֶׁר הוֹצֵאתִי-אֶתֶם מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם לְעֵינֵי הַגּוֹיִם, לְהִיוֹת לָהֶם לְאֱלֹהִים--אֲנִי ה' (ויקרא כ"ו, 44-45).⁵ ספר ויקרא משקף תפיסה של העם, ולפיה ההבטחה האלוהית היא, שהוא לעולם לא יזנח את עמו. אל מול תפיסה זו, ייתכן והמילים המסיימות את הפרק משמשות כהטחת אשמה כלפי האל- שלא קיים את הבטחתו.

השוואת פרק ה' לפסוק זה בספר ויקרא אינה מעמידה בסתירה רק את הבטחת אלוהים שלא למאוס בישראל מול המצב המתואר בספר איכה, ולפיו ה' מאס בהם. אפשר שגם נרמזת כאן הבטחת אלוהים בעוד שההבטחה האלוהית היא לא לשכוח את ישראל ("וזכרתי להם"), הרי

⁴.קליין, "מגילות- עולם התנ"ך", פרק ה' פס' ו

⁵על פי שיעורו של הרב מוטי אלון: <http://www.youtube.com/watch?v=MIPTBuOFhdE>

שבפרק ה באיכה, העם חש נשכח וזנוח על ידי אלוהים. לכאורה, צריך היה לפתוח את הקינה במילים "זכור ה'..."

והנה, מול הנטייה להטיל אשמה, בין אם על דור האבות ובין אם על אלוהים עצמו, ישנם פסוקים המלמדים על נטילת אחריות ורצון לשינוי אמיתי. כך למשל, לצד הפסוק אֲבִיתֵינוּ חָטְאוּ אִינָם (וְאִינָם), אנחנו (וְאִנְחָנוּ) עֹנֵתֵיהֶם סִבְלָנוּ (פס' 7) - מופיעה האמירה: אוֹי-נָא לָנוּ כִּי חָטְאנוּ (פס' 16) - המבטאת הכאה עצמית ומצב של לקיחת אחריות. באופן דומה, אפשר להסביר את הפסוק: הֲשִׁיבֵנוּ ה' אֵלֵינוּ וְנָשׁוּב (וְנָשׁוּבָה), חֲדָשׁ יְמֵינוּ כְּקֶדֶם (פס' 21) - כהכרה של המשורר בכך, שהסבל נגרם כתוצאה מחטאיו של העם, חטאים אשר גרמו לאלוהים לנטוש אותם, ורק לאחר שהעם ישוב בעצמו יפעל גם אלוהים לקירובם אליו.

מגילת איכה ושירת איכה

את שתי התפיסות בנוגע לתפקידיה של הקינה (או שירת האבל) אפשר למצוא גם בבתיים הראשונים בשירו של שולי רנד, "איכה".

אייכה⁶

שולי רנד

מילים ולחן: שולי רנד

ריבוננו של עולם אם נדבר גלויות

לפעמים אין לי כח בעולמך להיות

אנה מפנך אסתתר?

מה אטען מה אצטדק מה אדבר?

חנן ורחום הן לפניך גלוי

כאן יהודי שעל חוט השערה הוא תלוי

נלחם בעצבות בייאוש המכרסם כתולעת

השמחה נסתלקה ממני וגם הדעת

קולות מהעבר לוחשים לי לעצור

אבל אני מוסיף בחושך לחתור

ושואל ומבקש, אייכה?!

...

אותו זקן וכסיל שולח בי חיצים
אני הולך וכושל הוא הולך ומעצים
נשמה קדושה אל נא תבכי שבורת כנף
הן תעידי עלי כמה הייתי נכסף

גם בשיר זה אנו מוצאים, מצד אחד, דגש רב על הסבל, האובדן והייסורים: "אין לי כוח בעולמך להיות", "על חוט השערה הוא תלוי", "השמחה נסתלקה ממני", "שבורת כנף" ואף הטלת אשמה בגורם חיצוני, שבמקרה זה הוא השטן ויצר הרע:⁷ "זקן וכסיל". מכאן אף רמיזה לכך שסבלו של בעל השיר עובר עליו משום שהאל נטש אותו והשאיר אותו לבדו במערכה. אך מנגד, אפשר למצוא בשיר גם נטילת אחריות וצידוק הדין: המשורר מדגיש, שלמרות הכל האל נשאר "חנן ורחום" ואל מולו המשורר יודע שאינו יכול לבוא בטענות "מה אטען מה אצטדק מה אדבר?"

שירה פסיכולוגית חינוכית

נראה, שכאשר לוקחים בחשבון את הניגודים הבאים לידי ביטוי בפרק, אפשר להצביע על תפיסה מורכבת של התמודדות עם סבל. מצד אחד, הפרק נותן מקום לרגשות הכאב, הייאוש והסבל, ואפילו מעניק מקום להתפרצויות של הטלת אשמה וחוסר לקיחת אחריות. אולם כטקסט בעל תפיסה מורכבת של האדם, המבקש לתת מקום לא רק לאדם הסובל בהווה אלא גם לאפשרות של תיקון בעתיד - הפרק אינו יכול להסתפק בתיאור תחושות הסבל והאובדן ולכן הוא דורש מהאדם, בד בבד עם תחושות אלו, גם לקיים חשבון נפש, לקחת אחריות על מעשיו, ולתקן את עצמו בכדי לשנות את עתידו. במילים אחרות, פרק זה משקף תפיסה שמתחשבת גם באופי הקשה של הסבל, ואף נותן לה מקום, אך לא מרפה מהדרישה - שהאדם יכיר בחטאיו וישנה את מעשיו כדי ליצור עתיד טוב יותר.

ביבליוגרפיה

- Robin A. Parry, "Lamentations", Eerdmans Publishing, Cambridge, 2010, pp.3-1
- הרטום. א.ש, חמש מגילות, בתוך: תורה נביאים כתובים- מפורשים פרוש חדש בצירוף מבואות על פי שיטת מ.ד קאסוטו- מהדורה חדשה ומתוקנת, תל-אביב 1989
- קליין. י, איכה, בתוך: עולם התנ"ך, תל-אביב 2002

⁷ על פי מדרש קהלת רבה ד י"ג, "מלך זקן וכסיל- זה יצר הרע. ולמה קורא אותו מלך? שהכל שומעין לו. ולמה קורא אותו זקן? שמזדווג לו מילדותו ועד זקנתו. ולמה קורא אותו כסיל? שהוא מלמד לאדם דרך רעה".

